

Türk Kaçar Hanedanlığı Döneminde Ermeni Asıllı bir Reformist; Mirza Malkum Han Oğuzhan İMAMOĞLU¹

Makale Bilgisi	ÖZET
Makalenin Geliş Tarihi: 04.11.2020	<p>Mirza Malkum Han(1833-1908), Avrupa’da uzun yıllar eğitim almış, Avrupa’daki siyasi ve sosyal gelişmeleri yakından takip etmiş ve XIX. yüzyıl İran’ın en önemli fikir adamlarından birisi olmuştur. Ülkesine döndükten sonra mevcut siyasi otoriteye yön vermesi ve rehberlik etmesi için birçok risale kaleme almıştır. Bu risalelerinde İran’da zaten var olan ıslahat fikirlerinin nereden ve ne şekilde cereyan etmesi gerektiği konusunda çözüm önerileri sunmuştur. Ermeni asıllı bir aileden İran’da dünyaya gelen Malkum Han, Avrupa’daki eğitim sürecinin ardından ülkesine dönmüş ve kısa sürede kendisini fark ettirerek, “Mirza, Prens, Nazım’ud-devle” unvanlarıyla Kaçar Hanedanlığı devlet kademelerinde önemli görevlere yükselmiştir. Avrupa’da ve Osmanlı Devletinde edindiği izlenimler sonrasında askerî, iktisadî, hukukî ve toplumsal konularla ilgili birçok risale ve eser kaleme almıştır. İran’a ilk telgraf makinesinin getirilmesini ve işletilmesini sağlayan kişi olmuştur. Ayrıca “feramüşhane/feramason” isimli mason teşkilatını tesis etmiş ve İran’daki “ilk reformist faaliyetleri” başlatmıştır. Osmanlı Devletindeki yenileşme sürecinden etkilenerek “Tanzimat” düşüncesini İran’da kullanan ilk kişi olmuştur. Malkum Han, hayatı boyunca Müslüman gibi yaşamış/görünmüş ve dönemin Şii din adamları ile de fikri çatışmalara girmiştir. Hazırladığımız bu makalede, fikirleri ile 1906 İran Meşrutiyet hareketlerine yön veren en önemli siyasi aktörlerden birisi olan Malkum Han’ın hayatı ve siyasi kişiliğini inceledik. Çalışmamızın İran’daki reform hareketlerinin anlaşılabilmesine katkı sunacağı kanaatindeyiz.</p> <p>Anahtar Kelimeler: Malkum Han, Kaçarlar, İran Meşrutiyeti, Feramüşhane, Risale.</p>
Makalenin Kabul Tarihi: 08.12.2020	

A Reformist of Armenian Origin During the Turkish Qajar Dynasty; Mirza Malkum Khan

ABSTRACT

Mirza Malkum Khan (1833-1908), one of the most eminent intellectual of Iran during 19 th siecle, was educated for many years and witnessed social and political decelopments closely in Europe. He wrote many treatises to guide the government of that time after he had returned to his homeland. In these treatises, he offered solutions about the way and the source of existing reform ideas in Iran. Malkum Khan, born in a Armanian family, returned to homeeland after his education period in Europe and was notified swiftly significant promotions in goverment whit the title of “Mirza, Prens, Nazım’ud-devle” during Qajar dynasty. He published many treatises on military, economic, law an social issues under the effect of his own impressions he got from Ottoman Empire and Europe. He became the first man who brings and operates telegraph in Iran. In addition, He established the Masonic Organisation “feramushhane, feramason” and trigerred the first reformist activities in Iran. He was also the first person claiming “Tanzimat” concept with the inspiration of “the renovation era of Ottoman Empire” in Iran. In all his life, Malkum Khan lived and was seen like a Muslim and had intellectual conflicts with the Shia clergy of his own era. In this article, we have examined the life and political personelity of one of the most important political actors, Malkum Khan who guided the Iranian Instutional Movement in 1906. We believe that our study is beneficial to understand reformist movements in Iran.

Keywords : Malkum Khan, The Qajars, Iranian Constitutionalism, Feramushhane. Resale,

¹Bilim Uzmanı, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, Türkiye. E-posta: imamoglu38@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8279-3240

GİRİŞ

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren İran coğrafyasında hâkimiyet kuran Türk Kaçar Hanedanlığı, kendisinden önce hüküm sürmüş Safeviler, Afşar ve Zend Hanedanlıkları dönemlerine benzer bir idari teşkilatlanma içerisinde olmuştur. XIX. yüzyılda Kaçar Hanedanlığı hâkimiyeti altındaki İran, İngiltere ve Rusya'nın nüfus mücadelelerine sahne olmuştur. Kaçar Hanedanlığı tarafından verilen bu uzun soluklu mücadeleler sonucunda idari ve siyasi yapıda bir takım yenileşme ve ıslahatlara ihtiyaç duyulmuştur. Bu ıslahat hareketlerinde devlete fikri konularda yön vermeye çalışan birçok aydın ortaya çıkmıştır. Bu sayede ülkede görülen her aksaklıkta bir değişim rüzgârları başlamıştır.

Günümüz İran'ın siyasi yapısını anlamak için bu değişimleri incelememiz gerekmektedir. Bunlardan en önemlisi, 1906 İran Meşrutiyeti olmuştur. XIX. yüzyıl başlarında diğer dünya ülkeleri ve özellikle Osmanlı Devletinde başlayan ıslahat hareketleri ve meşruti hareketlerden etkilenilerek baş gösteren bu hareket, temelinde ekonomik ve sosyal olayların fitillenmesiyle başlamış bir ihtilaldir. Avrupa'daki ihtilallere baktığımızda halk temelli bir hareket olan meşrutiyet hareketleri, doğu İslam toplumlarında ise genel anlamda devlet eliyle yapılmaya çalışılan ıslahatlar sonucunda doğmuştur.

Diğer İslam devletlerinden farklı bir dini görüşe sahip olan İran, daha kapalı bir devlet ilkesi benimsemiştir. Şiilik, diğer İslam devletleri ve özellikle Osmanlı Devleti ile arasında büyük rekabet ve mücadele sebebi olmuştur. Safevi Hanedanlığı ile başlayan dinde siyasallaşma, günümüze kadar devam etmiştir. Seçilen İran Şahları kendilerine dini unvanlar ekleyerek teokratik bir görünüme bürünmüşlerdir. Safevi Hanedanlığında Şiilik devletin bir parçası ve İran şahları ise Şii tarikatla kurulmuş bir ailenin temsilcileri olmuşlardır. Ancak Kaçar Hanedanlığında Şiilik, hanedanlığın temsilinden çıkmış ve din adamlarının kontrolüne geçmiştir. Kaçar Şahları temelde Sünni bir aileye mensup oldukları için idareyi eline aldıklarında kendi çocuklarına Şia eğitimi vermek zorunda kalmışlardır. Bu sebeple İran'da mollaların önemleri artmış ve toplum, bu din adamlarının etrafında toplanmaya başlamışlardır. Halk zamanla bütün dünyevi işlerinde mollaların fetvasına başvurmuşlardır. Bunun önemini anlayan Kaçar Şahları din adamlarını hoş tutmaya, onlarla iyi geçinip Tahran'da yanlarında ve kontrollerinde bulundurmaya özen göstermişlerdir. Daha sonra bu din adamları halka öncülük ederek "Tanbekü İsyanı" dediğimiz tütün isyanının çıkmasında çok etkili olmuşlardır. Bunun sonucunda da İran Meşrutiyeti gerçekleşmiştir.

İran'da meydana gelen ve meşrutiyet hareketlerine yön veren en önemli siyasi aktörlerden birisi de Mirza Malkum Han olmuştur. Malkum Han, Kaçarlar döneminde Avrupa'da uzun süre eğitim görmüş İran asıllı Ermeni bir aileden gelmektedir. Avrupa'daki eğitimleri sayesinde batıda gördüğü bütün siyasi, ekonomik ve toplumsal yapıyı iyi bir şekilde analiz ederek Osmanlı Devletinden verdiği benzer örneklerle İran'daki modernleşme hareketlerine öncülük etmiştir. 1906 Meşrutiyetine fiilen katılmamış olsa da, yazdığı eserlerle bu dönemin aydınlarına öncülük etmiştir. Malkum, İran'da din adamlarının etkinliğini bildiği için batı medeniyetinin İran'da uyarlanabilmesi konularını anlatırken İslam dinine ters düşmediğini sürekli olarak örneklerle vurgulamış, fikirlerini din adamları ve kontrollerindeki halka aşılama çalışmıştır.

Malkum Han, dönemin siyasi, ekonomik ve toplumsal yapısını ve batıdaki modern sistemlerin İran'da nasıl tatbik edilmesi gerektiği ile ilgili birçok risale kaleme almıştır. Malkum Han, bu fikirlerini anlatırken sadece risalelerle yetinmemiş, gazete çıkarmış ve devlet kademelerinde görevli önemli kişilerle de mektuplaşmıştır.

1. MİRZA MALKUM HAN'IN HAYATI VE SİYASİ KİŞİLİĞİ

Prens Mirza Malkum Han Nâzım'ud-Devle², 1249 (1833) Hicri yılında Nahcivan İran sınır hattında bulunan ve Aras Nehri kıyısında yer alan Culfa Kasabasında dünyaya gelmiştir (Algar, 1973: 1; Kanberî, h.1393: 131-133).

²"Prens" unvanını Avrupa'ya yaptığı seyahatler sonucunda almıştır. "Mirza" ise prene karşılık olarak gelen bir unvan olup asil bir soyu temsilen kullanılan bir lakap olmuştur. Öncesinde "Nâzım'ul-mülk" olan ve sonrasında revizyon ile "Nazım'ud-devle" lakabı ise devlet nizamını sağlayan anlamında bir lakap olmuştur. Malkum bu lakabı kullanan ilk kişi değildir (Algar, 1973: 103-104). Malkum'a

Babası Mirza Yakup bu ailenin ilk tanınmış kişiydi, gençliğinde ülke içinde ve ülke dışında birçok seyahat gerçekleştirmiş ve bu seyahatleri sonucunda Fransızca ve Rusça öğrenmişti. İran'a döndüğünde Rusya büyükelçiliğinde tercüman olarak çalışmaya başlamıştı. Gittiği seyahatler sayesinde yeni dünyadaki gelişmelerle ilgili önemli bilgiler edinmişti. Rusya'da ki ikametinde Asya'nın merkezine ve Türkistan'a da seyahatlerde bulunmuştu. O, bu seyahatlerinde Asya ülkeleriyle ilgili çok önemli bilgiler topladı. Birkaç önemli kaynakta Mirza Yakup'un İngilizlerin casusu olduğu ve İngilizler tarafından sarık ve aba ile kuşandırılarak Harezm'e, Nezdihan Hive'ye gönderildiği, onu Merv şehrini işgal etmesi için teşvik ettiği ve ona yardım vaatlerinde bulunduğu yönünde bilgiler verilmektedir (Rain, h.1353: 39).

Mirza Yakup'un İngiliz casusu olduğuna dair birkaç kısa hikâye daha mevcuttur. Bir diğer hikâye ise Mirza Taki Han'ın (Emir Kebir)³ katledilmesinde sorumlu olduğu iddiasıdır (Sasanî, h.1338: 38-39). Mirza Yakup ile ilgili iddialar bunlarla sınırlı kalmayıp O'nun Fransız bir büyükanneden Rousseau ile akrabalık ilişkisi olduğu iddiası vardır. Ancak bu kanıtlanmasa da 1707 yılında Jean-Jacques Rousseau'nun kuzeni Jacop, hayatının geri kalanını İsfahan'da kuyumcu ve saatçi olarak geçirmesi ilginç bir tesadüf oluşturmuş ve bu kişinin de Mirza Yakup ile akraba olduğu değerlendirilmiştir (Algar, 1973: 5).

Yakup, yenilikçi ve aydın bir fikri yapıya sahipti. Bu sebeple oğlu Malkum'un eğitiminde önemli bir yere sahip olmuştur. Malkum'u on yaşında eğitim amacıyla Fransa'ya göndermiştir (Rain, h.1353: 8). Bazı kaynaklarda ise Malkum'un eğitim bursu ile Fransa'ya gittiğinden bahsedilmiştir (Algar, 1973: 5-15). Fransa'da ki Ermeni okulunda ilk ve orta öğretimini bitirmiştir. Daha sonra yüksek tahsilini Paris Politeknik Okulunda (École Polytechnique) tamamlamıştır (Tabatabaî, h.1327: 1 (elif)). Malkum, kendi hayatının bu evresinde beşerî, siyasi ve mühendislik ile ilgili eğitimleri almıştır. Mirza Muhammed Ali Han Şirazi'nin Fransız Sefiri olarak başladığı h.1263(1846) senesinde, Fransa Dışişleri Bakanlığı tarafından Malkum'a tahsil başarısından dolayı yıllık 120 tümen burs verilmiştir. İyi derecede Fransızca eğitimi almış ve mühendislik öğrenimini burada tamamlamıştır. Malkum bu eğitimi esnasında Avrupa'nın ilim ve tekniğiyle ilgili birçok bilgiye vâkıf olmuştur. Avrupa'nın kültürel yapısı, sosyal ve idari yönleriyle ilgili birçok konuda bilgi sahibi olmuştur (Kirmanî, h.1371: 117) .

Malkum Han ve babası ile ilgili yapılan çalışmalarda her ikisinin de inançlarına şüphe ile bakıldığı görülmüştür. Baba-oğul Ermeni bir kökene sahip olmaları, daha sonra Müslüman oldukları iddiaları şu ana kadar ispatlanmış değildir. Ancak temel görüş Mirza Yakup ve oğlu Malkum'un da İslamiyet'i çıkarları doğrultusunda kullanmayı amaçlamış oldukları yönünde birleşmektedir (Algar, 1973: 6).

Malkum, Avrupa medeniyetlerinin mutlak üstünlüğünü kabullenmiş ve Avrupa'daki mevcut siyasi ve ekonomik sistemlerin İran'da uygulanması gerektiği düşüncesinde olmuştur. Fransa'daki eğitimi esnasında Avrupa'daki siyasi ve iktisadi yapıdan çok etkilendiği ve İran'a döndüğünde gördüğü eksiklikleri burada giderme telaşına düşmesi bundandır. Batıdaki olumlu gelişmeler sonucunda İran'da da Batı fikirlerinin uygulanabilirliği üzerinde durmuş ve bu bağlamda eserlerini yazmıştır. Malkum'a göre Avrupa'daki medeniyet evrenseldir ve buradaki siyasi ve sosyal sistemler her toplum tarafından kendi sistemlerine uyarlanması gerekmektedir (Algar, 1973: 18).

1.1. İran'a Dönüşü ve Siyasi faaliyetleri

Makum, h.1267(1850) yılının sonlarına doğru tahsilini tamamlayarak İran'a döndüğünde Devlet dairelerinde mütercim olarak işe başlamıştır (Rain, h.1353: 8). Sadece on sekiz yaşında olmasına rağmen İran'ı Batının görüntüsünde yeniden canlandırma hayali kurmaya başlamıştır. Kariyerinin ilk aşaması Emir Kebir tarafından kurulan Dar'ul-fünûn'da ki tercümanlık görevidir. Kısa görev süresi boyunca askeri ve idari alanda

bu lakapları diplomatik başarılarından dolayı verilmiştir. Örneğin Nâzım'ud-Devle unvanını Osmanlı Devleti ile sınır hattı diplomatik görüşmeleri sonucu Kutur bölgesini İran'ın elde etmesini sağladığı gerekçesiyle h.1299 yılında almıştır (Bkz: Hakdar, h.1396: 5-6).

³ 1848-1851 yılları arasında Nasireddin Şah döneminin en önemli reformcu sadrazamıdır (Bkz: Bolat, 2013: 151-183; Sasanî, h.1338: 127).

birçok reformlar yapmış olan Emir Kebir tarafından yaptırılan ve Tahran'da yeni kurulan bu üniversite, O'nun en önemli reformlardan birisi olmuştur.

Bu yeni üniversite için Avusturya'dan öğretim görevlileri getirilmesini sağlayan Sadrazam Emir Kebir (Mirza Taki Han), beşerî ilimler, coğrafya, tarih gibi konularda ders veren bu Avusturyalı öğretmenlere tercümanlık yapması için Ermeni asıllı tercümanlar görevlendirmiştir ki bunlardan biri de Malkum Han olmuştur (Tabatabaî, h.1327: ب (Be)). Zaman ilerledikçe derslere de katılma imkânı bulan Malkum, küçük çaplı fizik ve kimya deneyleri ile de uğraşmıştır (Algar, 1973: 21). Malkum, üniversitedeki tercümanlığı ile başlayan süreçte kısa bir sürede başarılarıyla kendinden söz ettirmeye başlamıştır (Rain, h.1353: 9). Sadece tercümanlıkla yetinmemiş Fransa'da gördüğü Telgraf makinesine de merak salmış, üzerinde çalışmalar yaparak ilk telgraf denemesini üniversite ve Saray arasında gerçekleştirmiştir. Bu sayede telgrafı İran'a getiren ilk kişi olarak tanınmıştır (Tabatabaî, h.1327: ب (Be); Algar, 1973: 25).

Genç yaştaki Malkum'un bu başarısı, İran Şahı Nasıreddin Şah'ın da dikkatini çekmiş, bu sayede Avrupalı öğretmenlere tercümanlıkla sınırlı kalmayarak sarayda da belli başlı görevler almaya başlamıştır. Zamanla Dışişleri Bakanlığında ve Şah huzurunda da tercüman olarak görev almıştır. Kısa sürede sarayda etkinliği fark edilen Malkum, siyasi işlerin sevk ve idaresinde de görev almış, kendisine "İtimad'üd-devle" unvanını verilmiştir.

Mirza Malkum Han, 1847 yılında Osmanlı Devleti ile yapılan Hudut Antlaşması'nda tercüman olarak görev almıştır. Rusya ve İngiltere tarafından görevlendirilen memurların gözetiminde Erzurum'da düzenlenen bir konferansta iki devlet arasındaki sınır anlaşmazlıkları hususları karara bağlanmış ve sınırların oluşturulacak bir komisyon tarafından tespit edilmesini ihtiva eden bir anlaşma imzalanmıştır (Aykun, 1995: 12).

Bunun dışında Şehzade Ferhan Han'ın Avrupa seyahatinde hem tercüman ve hem de danışman olarak görev almıştır (Sasanî, h.1338: 127). Bu son görevinde Avrupa'da önemli başarılar elde etmiş ve İngiltere ile sorun olan ve uzun yıllar İngiltere ile mücadeleye sebep olan Herat meselesinin çözülmesinde üstün bir başarı göstermiştir. İran'a döndüğünde Mirza Malkum Han, hizmetlerinden dolayı terfi ettirilmiştir (Necmi, h.1386: 13-23).

Malkum Han, bu başarıları sonucunda sarayda önemli görevler elde etmeye başlamış ve birçok konuda danışmanlık yaparak Şah dâhil devletin ileri gelenlerinin itimadını kazanmıştır. Asker ve bürokrat büyük bir kitlede saygınlık kazanan Malkum Han, 1274(1858) yılında İran'da mason teşkilatı olan "Feramuşhane"yi tesis ederek ilk reformist faaliyetleri başlamıştır. Diğer adı "Feramason" olarak da bilinen Feramuşhane, insanlarda özgürlük ve kardeşlik duygularını canlandırmayı amaçlayan mason locasıdır (Tabatabaî, h.1327: ج(cim)). Feramuşhane anlam olarak "Unutma Evi" anlamına gelmektedir. Üyelerin faaliyetleri hakkında herhangi bir soruyu "Feramuş" ("unuttum") ile cevaplamaları öğretilmiştir. Yirmi beş yaşında iken böyle bir teşkilatı tek başına kurması ve kısa zamanda birçok üye toplayabilmesi mümkün gözükmemektedir. İlerleyen bölümlerde de değinileceği üzere babası da teşkilatın yönetiminde görev almıştır. Özellikle Fransa'daki mason localarından "Farmason" kelimesine benzerliği sebebiyle bu ismin seçilmiş olabileceği değerlendirilmektedir (Algar, 1973: 6).

Malkum Han bu teşkilatın üyelerinden üye aidatı toplamıştır. Kısa zamanda ülke genelinde birçok üyeye sahip olmuş ve bu üyeler arasında İran sarayından da birçok kişi bulunmuştur. Ayrıca meşrutiyet düşüncesinin hâkim olduğu gizli bir teşkilattan bahsedilmektedir ki bunların üyelerinin en ünlülerinden birisi Feth Ali Şah'ın oğlu Celalettin Mirza olmuştur.

Feramasonların toplantı dönemleri yedi yıl sürmüştür. Başlangıçta gizli olan bu toplantılar yavaş yavaş gün yüzüne çıkmaya başlamış, hatta aleni bir hal almıştır. 1278 (1862) yılında şehzadelerden ve reformistlerden birçok üyesi bulunan bu teşkilat, Nasıreddin Şah tarafından çok endişe verici bir hal almaya başlamış ve kendi saltanatına karşı bir tehdit olarak algılanmıştır. Şahın ani bir kararıyla feramuşhaneler dağıtılarak üyeleri hakkında tutuklama ve sürgün kararları verilmiştir. Bu teşkilatın kapatılmasında ulemanın

feramuşhane toplantılarında üyelerinin İslam dinine aykırı işler yaptıkları iddiaları ile Rusların Nasıreddin Şah'a olan baskılarının etkili olduğu iddia edilmiştir (Hâirî, h.1368: 49).

Feramuşhanelerin kapatılmasından sonra babası Mirza Yakup Han, Orta Asya'ya kaçarken oğlu Mirza Malkum Han ise önce Irak (Bağdat)'a, daha sonra Diyarbakır üzerinden İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'da İran Sefiri Mirza Hüseyin Han Kazvinî'nin (Müşir'ül-Devle) yanına gitmiş ve başına gelenleri şöyle açıklamıştır: *"Ben Feramuşhane Meclisini Nasıreddin Şah'ın izniyle açtım ve her gün onun huzuruna çıkararak rapor verdim, bir müddet sonra feramuşhane meclisinin lağvedilmesine karar verdi ve benimde İran'dan hareketim (sürgün) için emir verdi"*. Mirza Hüseyin Han Malkum'un anlattıklarını Tahran'dan tahkik ettirmiş ve Dışişleri Bakanlığı'ndan Nasıreddin Şah'ın Malkum ile ilgili hiçbir üzüntüsünün bulunmadığını öğrenmiştir. Mirza Hüseyin Han da onun İstanbul'da işsiz kalmasını istemediği için Mısır Konsolosluğuna memur edilmesini sağlamıştır. 1280 (1864) yılında Mısır'a giden Malkum, birkaç ay sonra İstanbul'a dönmüştür.

Mirza Hüseyin Han'ın Malkum ile ilgili olarak İran Sadaretine verdiği malumatta Malkum'un İstanbul'un önde gelen Ermenilerinden Arakel'in kızı "Henriette" ile evlendiği haberini vermiştir. Malkum, 1281 yılının 29 Cemad'ül-evvel Pazar günü (30 Ekim 1864), Aya Stefanos Kilisesinde tamamıyla Hristiyan gelenek ve adetlerine göre evlenmiştir (Algar, 1973: 64; Sasanî, h.1338: 128). Malkum'un bu evliliğinden "Victoria, Lila ve Sultane" isimlerinde üç kızı olmuştur. Eşi Hanriette ömrünün sonuna kadar Hristiyan olarak yaşamını sürdürmüştür (Algar, 1973: 65). Mirza Hüseyin Han, uzun yıllar boyunca Müslüman gibi yaşayan ve Müslümanlar gibi ibadet ederek dua okuyan, Irak'ta cami ziyaretinde bulunan Malkum'un İslamiyet'i terk ettiğini, bu durumun kendisi için büyük bir sorun haline geleceğinden bahsederek eleştirilerde bulunmuştur (Sasanî, h.1338: 129).

Mirza Hüseyin Han Müşirü'd-Devle'nin İstanbul Büyükelçiliği esnasında Nasıreddin Şah, Osmanlı Devleti kontrolündeki Kerbela ve Necef'teki kutsal toprakları ziyaret etmek istemiştir. Hüseyin Han Müşirü'd-Devle'nin girişimleriyle Nasıreddin Şah 1870 yılında kutsal toprakları ziyaret etmiş, Şah sefer dönüşünde Mirza Hüseyin Han Müşirü'd-devle'ye bu başarısından dolayı "Sipahsalar" ünvanı vererek Harbiye Bakanı görevine atamış ve bir yıl sonra da sadrazam olarak tayin etmiştir. Mirza Hüseyin Han Sipahsalar, İran'a döndükten sonra Mirza Malkum Han'ın da İran'a dönmesini ve müşavirlik görevi yapmasını sağlamıştır. Kısa bir süre sonra da Londra Sefaretine Büyükelçi olarak atanmasında etkili olmuştur (Algar, 1973: 65; Sasanî, h.1338: 129). Böylece Malkum Han Londra büyükelçiliği görevine başlamıştır. Sipahsalar döneminde İngiliz Paul Julius Reuter'e Hazar Denizinden Fars Körfezine uzanan bir demiryolu ihalesi ile ülkedeki madenlerin işletmelerini de kapsayan geniş kapsamlı imtiyazlar verilmiştir. Sonraki dönemlerde Reuters Haber Ajansının da kuracak olan Yahudi asıllı iş adamı Reuter'e İran'ın bütün madenlerinin (altın ve gümüş hariç) yetmiş yıllığına ve gümrük işletmelerinin de yirmi beş yıllığına imtiyaz olarak verilmesi, başta ulema olmak üzere İran'daki muhalif gruplar ve tüccarlar tarafından büyük bir ihanet olarak görülmüştür (Nevrayî, h.1352: 25; Acudânî, h.1382: 305-307).

1872 yılında Londra Büyükelçiliği görevine atanan Malkum Han, on altı yıl boyunca bu görevi sürdürmüştür. Nasıreddin Şah, 1872, 1878 ve 1889 yıllarında üç kez Avrupa'ya seyahatlerde bulunmuştur. 1889 yılında ki Avrupa gezisinde İngiltere'yi ziyaret etmiş ve dönemin İran Sefiri olan Mirza Malkum Han'ın da teşvikiyle yukarıda belirttiğimiz ticari imtiyazlar verilmiştir. Mirza Malkum Han, bu imtiyazlara ilave olarak İran'da ki şans oyunları ile ilgili bir imtiyazın da verilmesinde Mirza Hüseyin Han Sipahsalar ile birlikte İran Şah'ını ikna etmeyi başarmışlardır. İngiliz Baron Julius de Reuter ile yapılan piyango ve şans oyunları imtiyazları anlaşması karşılığında ise elli bin tümen rüşvet aldıkları iddia edilmiştir. Bu imtiyazlar, İran'da özellikle ulemanın çok büyük tepkisine sebep olmuş, İran'da toplumsal ayaklanmalar meydana gelmiştir. Bu olumsuz tepkiler sonucunda Nasıreddin Şah, imtiyazları iptal etmek zorunda kalmış ve bu imtiyazlarda büyük rolü bulunan Malkum Hanı büyükelçilik görevinden azletmiştir (Algar, 1973: 114; Rain, h.1353: 109-110). Malkum, görevinden alınmadan önce söz konusu imtiyazları satmayı başarmıştır. Daha sonra imtiyazların iptal edilmesinin duyulması olayıyla ilgili İngiltere'de yargılanmak istemiş ancak İngiltere'nin de Baron Julius de Reuter'e herhangi bir yakınlık duymaması sebebiyle hukuki cezadan kurtulmuştur.

Malkum Han, Londra'daki büyükelçilik görevinden azledildikten sonra Londra'da kalmaya devam etmiştir. Çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Malkum, kısa süre içerisinde Londra'da "Kanun" isminde gazete çıkarmaya başlamıştır. Çıkarmaya başladığı "Kanun" gazetesinde (1890-1898) İran hükümetini, özellikle de dönemin sadrazamı Emünü's-Sultan'ı eleştirmeye başlamıştır. Kalem aldığı yazılarla dönemin muhalif kesiminin sesi olmuştur (Algar, 2005: 164-166).

Malkum, Londra'da bu faaliyetlerine devam ederken Nasıreddin Şah, 1896 yılında bir suikast sonucu öldürülmüştür. Nasıreddin Şah'dan sonra yerine geçen Muzafferredin Şah (1896-1907) ve Sadrazam Mirza Ali Han ile iyi ilişkiler kurmuştur. Bu dönemde Nasıreddin Şah'ın öldürülmesi, içteki muhaliflerce reform taleplerinin artması, devletin ekonomik buhrana girmesi gibi birçok sorun ortaya çıkmıştır. Yaşanan bu gelişmelere yönelik herhangi bir muhalif cephede yer almayan Malkum Han, hem Muzafferredin Şah hem de Sadrazam Mirza Ali Han ile iyi ilişkilerine devam etmiş ve bu iyi ilişkiler neticesinde Roma büyükelçiliğine atanmıştır. 1898-1908 yılları arasında ömrünün sonuna kadar bu görevde kalmıştır. Roma Büyükelçiliği görevine atandıktan sonra Kanun Gazetesinin basımını bırakarak İran'daki meşrutiyet hareketleri ile ilgili hiçbir düşünce ve siyasi oluşum içerisine girmemiştir. 1908 yılında Lozan şehrinde ölmüş ve vasiyeti gereğince cenazesi yakılmıştır (Rain, h.1353: 113).

"Meşrutiyet" kelimesini İran'da ilk gündeme getiren Malkum Han, her ne kadar 1906 yılında gerçekleşen İran Meşrutiyetine fiili olarak katılmasa da onun siyasi görüşleri ve İran'ın modernleşmesi için yazdığı risaleler dönemin meşrutiyetçilerinin başvuru kaynağı olmuştur.

Malkum Han, İran'da anayasal bir devrimci olarak tanınmıştır. Kariyeri masonik aktiviteler içermektedir. Gazetecilik, diplomasi ve yabancı sermayecilere imtiyaz verilmesindeki rolünün yanı sıra siyasi ajitasyon ve buna bağlı bir reform talepleri olan çok yönlü bir kişiliğe sahip olmuştur(Algar, 1973: 9-10).

1.2. Mirza Malkum Han'ın Eserleri

Mirza Malkum Han, hayatının değişik dönemlerinde iki yüzün üzerinde eser yazdığı değerlendirilmektedir. Bunlardan günümüze kadar gelenlerinin birçoğu kitap haline getirilmiştir. Eserlerin orijinal halleri Tahran'daki Milli Kütüphane ile Fransa ve İngiltere'de bulunmaktadır. Bu eserlerden önemli olanları aşağıda sıralanmıştır.

1.2.1. Risaleleri:

1.2.1.1. Defter-i Tanzimat (Kitapçe-i Gaybi): Bir diğer ismi "Kitapçe-i Gaybi" olan Defter-i Tanzimat risalesi, XIX. yüzyılın ilk yarısında askeri sahadaki yenilgilerin siyasi, iktisadi ve içtimai alandaki travmalarını telafi ve tamir etmek maksadıyla girişilen ıslahat hareketlerinin sonuçsuz kalması üzerine kaleme alınmıştır. Bu risalesini yazmaktaki amacını Nasıreddin Şah'ın ıslahatlara devam etmesi ve O'na yol göstermesi olarak belirtmiştir (Tabatabaî, 1327: هـ (He)).

Malkum, devlet kademelerinin ıslah usulleri ve kaideleri ile ilgili önerileri içeren bu risalesini 1275-1277 (1859-1861) yılları arasında 26-27 yaşlarında dönemin savaş bakanlığını yapmış Mirza Ağa Han Nuri'nin himayesindeyken yazmış, Mirza Cafer Han Müşirüddeve aracılığıyla Şah hazretlerinin huzuruna gönderilmiştir (Tabatabaî, h.1327: و (Vav)). İran'da gerçekleşmesini istediği Batı temelli ıslahatların açıklamasını ihtiva eden risalesinde, Avrupa medeniyeti ve bin yıllık İran medeniyetinin karşılaştırmasını yapmış, kayıtsız ve şartsız Avrupa medeniyetinin kabul edilmesi gerekliliğini vurgulamıştır (Kanberî, h.1393: 138). Malkum, Batı nizamını savunmuş ve Fransız inkılâbından esinlenerek, risalesini anayasa maddeleri şeklinde hazırlamıştır (Âdemiyet, h.1356: 31).

1.2.1.2. Refik ve Vezir: bu risalesini Defter-i Tanzimat risalesinden kısa bir süre sonra yazmıştır ve Defter-i Tanzimat risalesinin devamı niteliğindedir. Malkum Han, risalesinde bir vezir ile olan sohbeti yer vermiş ve iki hayali kişiliği canlandırarak İran'da mevcut bürokratik sistemi anlatmaya çalışmıştır. Refik ve vezir adında ki iki hayali kahraman arasında geçen konuşmalarda İran Şahının uygulama niyetinde olduğu kanunnamelerin Vezir tarafından nasıl engellenmeye çalışıldığı anlatılmıştır. Malkum, bir önceki risalesinde

bahsettiği reform konularını bu iki hayali kahraman üzerinden anlatmaya çalışmıştır. Karşılıklı konuşmalarda gelenekçi ve mevcut düzeninin bozulmasını istemeyen Vezir ile yenilik taraftarı bir Şah'ın mücadelesine yer verilerek aslında İran Şahlarının yenilikçi bir nizam arayışında olduklarını ancak vezirlerin ise liyakatsizlikleri sebebiyle bu süreci yürütemediklerini, 4000 yıllık İran geleneklerinin sürdürülebilirliğini savunduklarını, rüşvet ve kanunsuz işler yaptıklarını vurgulamaya çalışmıştır (Asil, h.1396: 60).

1.2.1.3. Meclis-i Tanzimat: Bu risale “Tanzimat Meclisinin” izahını amaçlayarak yazdığı risalesidir. Malkum, bu risalesini h. 1276-1277 yılları arasında yazmıştır. Tanzimat fikrini ilk defa bu risalesinde gündeme getirmiştir. Devlet organlarının Batı tarzında şekillenmesi gerektiği konusunda bilgiler vermiştir. Risalesinde güçlü bir ordunun gerekliliğinden ve bunun da ancak güçlü bir maliye sistemi ile sağlanabileceğini örneklerle açıklamaya çalışmıştır (Asil, h.1396: 72).

1.2.1.4. Destgâh-ı Divan: 1278-1279 yılları arasında yazdığı tahmin edilmekte olan bu risalesini Nasıreddin Şah döneminde mevcut olan “Divan Sistemini” eleştirdiği, ıslahatların yürürlüğe konmasını ve tamamlanmasını Şah'tan istediği risalesidir. Malkum Han risalesinde bütün yönetim sorumluluğunun tek bir kişide olmasını; “*padîşah hem kanunu düzenleyendir, hem kanun yapıcıdır hem de o kanunları uygulayandır, madem bu işlerin hepsini padîşah yapıyor o zaman meclise ne gerek var?*” diyerek kurulan meclisin işlevsizliğini eleştirmiştir. Malkum, kuvvetler ayrılığının gerekliliğini savunarak Nasıreddin Şah döneminde yasama ve yürütme erkelerinin ayrıldığını ancak işleyişte vezirlerin bunu kabullenmeyerek eski gelenekçi uygulamalarda ısrarcı olduklarına değinmiştir (Asil, h.1396: 87).

Malkum, Avrupa seyahatleri sonucu İran'da sonuçları hiç düşünülmeden ve alt yapısı tesis edilmeden yapılan batı kaynaklı ıslahatları da eleştirmiştir: “*Bizim devlet büyüklerimiz batının sistemlerini getiriyorlar, ama batının icra sebeplerini sormuyorlar. Neden uygulamaya koyduklarını sormuyorlar. Bizde icra sistemi yok, alınacak kanunlardan önce kanunun uygulanacağı yeri tayin etmelisiniz...*” demiştir (Asil, h.1396: 123).

Hamid Algar, Malkum'un bu risalesini İstanbul'da yaşadığı dönemlerde (1278-1279/1861-1862) yazdığını beyan etmektedir. Algar, Malkum'un tanzimat ve kanun konularında Osmanlı Devletinden etkilendiğini, bu risalesinde ise bahsettiklerinin mevcut İran hükümetinde uygulandığını, Malkum'un ise bu uygulamada belirlediği yanlışlıkları yazdığını ifade etmiştir (Algar, 1973: 67-68).

1.2.1.5. Defter-i Kanun: 1276 yılında Nasıreddin Şah tarafından Maslahat Meclisinin tesisinden bir yıl sonra (h. 1277) bu meclisin çalışmaları ile ilgili eleştirilerde bulunduğu risalesidir. Fransız anayasası örnek alınarak çıkarılmak istenen kanunların bu meclis tarafından bir türlü çıkarılmamasını eleştiren Malkum Han, meclis üyelerinin basiretsizliklerinden ve liyakatsizliklerinden dem vurmıştır.

Malkum Han “Defter-i Kanun” risalesinde İran'daki mevcut divan sistemini eleştirerek çok eski ve gelenekçiliğinden dolayı işleyemez ve halktan çok uzak bir yapı olarak bahsetmiştir. Bütün İran için divan sisteminin istikrarının hiçbir anlam ifade etmediğini, ne reyanın ne de divanın birbirlerine olan görev ve sorumluluklarını bilmediklerini, bu sebeple de devlet ilkesinin oluşmadığını vurgulamıştır (Asil, h.1396: 123).

1.2.1.6. Nedây-ı Adalet: Malkum bu risalesini h. 1323 yılında Nasıreddin Şah'ın üçüncü Avrupa seyahatinde kendisine takdim etmiştir. Destgâh-ı divan ve Meclis-i Tanzimat risalelerinde olduğu gibi parlamenter sistem ile ilgili konularla alakalı risalesini yazmıştır. Malkum diğer risalelerine nazaran bu risalesinde Batı'nın bütün kültürel yapısı ile benimsenme fikrinden vaz geçerek bu fikri eleştirmiştir. Önceki risalelerinde Batıdaki bütün kurumsal nizamın alınması taraftarı iken bu risalesinde “gerekli ve sürdürülebilir” olanların alınması gerektiği konuları üzerinde durmuştur. Malkum, risalesinin devamında insan hakları ile can ve mal güvenliğinin sağlanmasının devlet tarafından belirlenmiş yazılı kanunlar vasıtasıyla yürütülmesi gerektiğini vurgulamıştır (Asil, 1396: 151).

1.2.1.7. İştiharnâme-i Evliyay-ı Âdemiyyet: Malkum bu risalesini h. 1313 yılında Nasıreddin Şah'ın öldürülmesinden sonra Âdemiyyet toplantılarındaki hitap konuşmasında söylediklerini kaleme aldığı risalesidir. Nasıreddin Şah'a ve dönemin sadrazamı Eminü'l-Sultan'a eleştirilerde bulunmuştur.

1.2.1.8. Medeniyet-i İrani: İran'da medeniyetin nasıl revaç seviyeye çıkarılması ile ilgili 1891 yılında Contemporary Review gazetesine verdiği demeç metnidir.

1.2.1.9. Usûl-ü Terakki: Malkum Han, bu risalesini 1301 yılında Londra'da iken yazmıştır. Devletin iktisadi yapısının nasıl olması gerektiği ile ilgili bilgiler verdiği risalesini Mirza Ali Han aracılığı ile Tahran'a göndermiştir.

1.2.1.10. İmtiyaz-ı Fevâid-i Amme: Telif tarihi belli olmayan bu risalesini Malkum'un yazma amacı ülkede kurulacak yabancı şirketlerin hangi kanunlara tabi olması gerektiği ile ilgilidir. Malkum, yabancılara imtiyaz verilmesini desteklemiştir. Ona göre yabancılara verilen imtiyazlar sayesinde İran'ın kalkınma süreci hızlanacaktır (Asil, 1396: 12-14).

Bunların haricinde Malkum ademiyyet meclisleri ve kurucusu olduğu mason teşkilatı benzeri feramuşhaneler ile ilgili değerlendirmelerde bulunduğu risaleleri vardır. Bu risalelerinde kardeşlik, kişi hak ve özgürlükleri gibi konulara değinmiştir.

1.2.2. Mektupları:

Malkum Han, dönemin önemli olayları ile ilgili resmi ve özel olmak üzere hayatının bütün evrelerinde devlet kademelerindeki önemli kişilerle ve önemli fikir adamlarıyla karşılıklı olarak mektuplaşmıştır. Nasıreddin Şah'ın en büyük oğlu Zilu'l-Sultan ile de yazışmalarda bulunarak İran'daki ekonomik ve sosyal durum hakkında bilgi edinmeye çalışmıştır. Bu mektupların yanı sıra birde yeni alfabe yahut alfabenin yeniden düzenlenmesi fikirlerini içeren konularla ilgili yazışmalarda bulunmuştur. Bu yazışmalar Azerbaycan'ın Gogol'ü olarak anılan Azeri edebiyatının temellerini atan ilk tiyatro müellifi ve hikâyeci, batılılaşmayı yaşadığı Kafkasya topraklarında ilk kez savunan, Arap alfabesini değiştirme yolundaki fikir ve girişimlerini yapan Mirza Feth Ali Ahundzade (1812-1878) ile alfabenin ıslahı ile ilgili karşılıklı mektuplar yazmışlardır (Hakdar, h.1396: 10).

1.2.3. Kanun Gazetesi ve Malkum'un Gazeteciliği:

Malkum Han, Londra Büyükelçiliği görevi esnasında yukarıda da bahsettiğimiz gibi İran'ın aleyhine olan büyük bir imtiyaz anlaşmasının Nasıreddin Şah'ı ikna ederek yürürlüğe girmesini sağlamıştı. Ancak özellikle din adamlarının muhalefeti sonucunda bu imtiyazlar kaldırılmış ve Malkum da görevinden azletirilmiştir. Malkum görevi sonrasında Londra'da kalmaya devam etmiş ve burada "Kanun" gazetesini yayınlamaya başlamıştır. Kanun gazetesinin ilk sayısı, 1307 yılında yayımlanmıştır. Kanun Gazetesi sekiz yıl süreyle 41. sayıya kadar basılmış ve yayımlanmıştır. Malkum Han bu gazetede Kaçar hükümetine yönelik eleştirilerde bulunmuştur. Hükümet sistemini "istibdat yönetimi" olarak vurgulamış ve hükümet sisteminin değişmesi gerektiği yönünde tenkitlerde bulunmuştur. Kanun gazetesinde Malkum Han tek başına yazarlık yapmamıştır. Dönemin önemli birkaç aydınıyla birlikte modern hükümet şeklinin nasıl olması gerektiği ve kişisel hak ve özgürlüklerle ilgili konularda yazılar yazmışlar, İran'daki mevcut durumu eleştirmişlerdir (Ustadî, h.1391: 15).

TARTIŞMA

Malkum Han ile ilgili yapılan çalışmalarda onun bir hain mi yoksa vatanperver mi olduğu konusu sürekli olarak tartışılmıştır. Londra Büyükelçiliği görevinde Nasıreddin Şah'ı da etkileyerek birçok imtiyazın ülke dışına satılmasını sağlaması ve rüşvet aldığı iddiaları hala devam eden bir tartışma konusu olmuştur. Verilen bu imtiyazlar sebebiyle İran'da gösteriler düzenlenmiş ve sonuç olarak bu imtiyaz anlaşmaları iptal edilmiştir. Halk nezdinde de infiale yol açan bu denli bir olayın müsebbibi olmasına rağmen Nasıreddin Şah'ın ölümünden sonra yeniden ve bu sefer de Roma Büyükelçisi olarak atanmıştır. Bu hamle belki de Muzaffereddin Şah tarafından Malkum'a özellikle İngiltere'de çıkardığı muhalif gazetenin yayınının durdurulması karşılığında verilmiş olabilir. Zira Muzaffereddin, İran Şah'ı olduğu zaman ülkede karışıklıklar

mevcuttu ve dış muhalif seslerin ve belki de en önemlisi olan Kanun Gazetesinin olumsuz yayınlarından kurtulmak istemiş olabilir. Aynı şekilde Malkum'da ilerlemiş yaşı gereği bu düşüncelerden uzaklaşmak istemiş ve taht değişikliğini fırsata dönüştürmüş olabilir.

Diğer bir tartışma konusu ise onun Batılılaşma fikirleri ile ilgili olmuştur. İran'da başlangıçta modernleşme adı altında iki ana yol belirlenmeye çalışılmıştır. Birinci yol Avrupa'ya iktisadi ve askeri üstünlüğü sağlayan teknolojiyi ve onun getirdiği teşkilatı kabullenerek, siyasi, kültürel ve sosyal değişimlere ikinci önceliği vermek hatta gereksizliği ile ilgili olmuştur. Bundaki amaç sadece teknolojik geri kalmışlığın kabulü olmasıdır ve Kaçar Hanedanlığı döneminde özellikle yönetim kadrosunun savunduğu en temel yol olmuştur. İkinci yol ise Avrupa'nın siyasi teşkilatına, fikri düşüncelerine ve yaşayışlarında etkili olan hukuk kurallarına öncelik vererek bu zemin üzerinde teknolojik gelişmelerin inşa edilmesi fikridir. Malkum Han gibi birçok İranlı düşünür bu tezi savunsa da özellikle İran uleması ve etkisine aldığı saray yönetimi birinci yolu tercih etmiştir. Bu tartışma İran'da günümüzde bile halen devam etmektedir.

Malkum Han, yazdığı eserlerinde kendi savunduğu fikirler arasında da çelişkiye düştüğü zamanlar olmuştur. Başlangıçta Batı medeniyetini kayıtsız ve şartsız olarak tamamıyla alma eğiliminde iken, sonralarında bu fikirlerinde daha milli çizgiler belirlemeye başlamıştır. Zamanla gerekli islahatların millileştirilerek İran'da tatbikini savunmaya başlamıştır. Bu fikirlerini de şu şekilde ifade etmiştir: *“Avrupa'da bulunduğum zamanlarda Batı'nın siyasi, içtimai ve mezhebi sistemlerini mütalaa ettim. Dünyanın çeşitli mezhepleri ile sırrî teşkilatı ve Feramasonari Teşkilatı ile aşına oldum. Garp'ın siyasi fikirlerini Doğu'nun diyanetiyle karıştırdım ve harmanladım. Çünkü İran'ın Avrupa tarzında değişim çabaları faydasızdır. Bu yüzden maddi fikirleri din konusunda açıkladım ki vatandaşlarımız anlamını daha iyi kavrasınlar diye....”*(Âdemiyet, h.1356: 145)

Malkum Han'ın düşünceleriyle ilgili bir diğer tartışma konusu da İran'da uygulanmasını istediği iktisadî modelleriyle ilgili olmuştur. Malkum Han, İran'ın çağdaş teknolojiden yoksunluğu sebebiyle yabancılara verilecek kamu imtiyazlarının gerekli olduğundan bahsetmiştir. Bu konuda yazılan eserlerde Malkum Han'ı eleştirenler yanında onun düşüncelerini haklı bulan araştırmacılar da bulunmaktadır. Bu dönemdeki İran'ın ekonomik durumu düşünüldüğünde ekonominin %80-85'ini tarımsal üretim teşkil etmekteydi. Nasıreddin Şah ve Muzaffereddin Şah dönemlerinde askeri yatırımlar, Avrupa seyahatleri ile yapılan müsriflikler ve gelirlerin azalması sebeplerinden dolayı İngiltere ve Rusya başta olmak üzere birçok ülkeden borç alınmış ve devlet mali bir krize sürüklenmiştir. Bunun sonucu olarak halktan toplanan vergiler arttırılmış ve hükümet yatırım yapamaz ve idame edemez duruma gelmiştir. Bu gelişmeler sebebiyle Malkum Han, dış borçların ödenmesi ve ticaret yollarının tesisi, yeraltı madenlerinin çıkartılmasının ve işletilmesinin sağlanması amacıyla yabancılara imtiyazların verilmesi gerekliliğini savunmuştur.

SONUÇ

Mirza Malkum Han, XIX. yüzyıl İran'ın en önemli reformistlerinden birisi olarak görülmüştür. O, Batının kendince olması gerektiğini düşündüğü modern fikirlerin İran'da yayılması için çaba göstermiştir. Malkum Han, modernleşmeyi “devletin vebalı kısımlarına müdahale” olarak isimlendirmiştir. “Kanunların çiğnenmesi”, “tebaaya zillet (zulüm)”, “Divan sistemindeki kargaşa ve düzensizlik”, “Devlet velilerinin (vezirler ve yöneticileri kast etmiştir) kifayetsizliği ve gafletleri” ile alakalı bütün İran'da gördüğü sorunlarla ilgili tespitlerde bulunmuş ve çözüm önerileri geliştirmiştir. Özellikle Batı toplumlarından esinlenerek Avrupa'da “modern” olarak gördüğü kurum ve kanunların İran'da nasıl tatbik edileceği konusunda çareler geliştirmiş, İran'ın en önemli aydınlarından biri olmuştur (Ahmedî, Tahmasbî, h.1397: 129). Malkum, bu yönüyle çağdaşı olduğu diğer İranlı aydınlardan ayrılmaktadır. Çünkü sadece eleştirilerde bulunmamış aynı zamanda çözüm önerilerinde de bulunmuştur (Sasanî, h.1338: 38-39).

Malkum Han, risalelerini yazarken Osmanlı Devletinde yaşanan Tanzimat Döneminden de örnekler vermiş, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki islahat fikirlerinden etkilenerek “Tanzimat” kelimesini İran'da kullanan ilk

kişilerden olmuştur (Hairî, h.1364: 40). Malkum'un, asıl hedefi Avrupa medeniyetinin bütünüyle kabul edilmesi yönündedir. Batılı devletlerin siyasi, iktisadi ve eğitim ile ilgili yapılarından bahsederken bunları İran'ın mensup olduğu doğu medeniyetine yakın olan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki benzer ıslahat örnekleri ile vurgulayarak Müslüman bir ülkede nasıl tatbik edildiğini örnekler ile göstermiştir. Böylece bu fikirleri halkın daha çabuk benimseyebileceği düşüncesinde olmuştur.

Dönemin ekonomik şartlarını çok iyi bir şekilde analiz eden Malkum Han, İran'daki ekonomik kalkınmanın da yolunu göstermeye çalışmıştır. Ülke kalkınmasını direk olarak çıkarılan emtia oranı ile eş tutmuştur. Malkum Han'a göre bir ülkenin emtia rezervinin değil, bu rezervin ne kadarının çıkartılıp işlendiği konusu önemlidir. İran'daki tütün üretimine de değinerek tütünün değerinin çok altında satıldığını ve tütün ticaretindeki değiş tokuş usulünün olumsuz yanlarından bahsederek, ticaret yapanların devlet tarafından kanunlarla korunması gerektiğini vurgulamıştır. Bu sebeple ticarete yazılı bir hukuk gereksinimini savunmuştur. Bu fikirleri kendinden sonraki dönemlerde etkili olmuş ve yazılı kanunlarda ticaret ile ilgili düzenlemelerin de oluşmasına fikirleriyle öncülük etmiştir.

Malkum Han, Avrupa'daki gelişmeleri uzun yıllar takip etmiş ve özellikle meşrutiyet ile ilgili çok detaylı incelemelerde bulunmuştur. Malkum Han, tabii ilimlere ilave olarak toplumsal ve fen ile ilgili ilimleri de incelemiştir. O, İran'daki diğer aydınlara nazaran batı ile teması daha fazla olmuş ve batıyı diğer çağdaş aydınlara göre daha fazla analiz etme imkânı bulmuştur. Batıdaki siyasi ve içtimai ilimlere de dikkat çekmiş, sanayi ve fende ilerlemeleri yakinen takip etmiştir. Avrupa'daki gelişmeleri incelerken sadece sanayi ve teknoloji ile ilgili ilerlemelerden bahsetmemiş, bu gelişmelerin nasıl bir siyasi zemin ve otoritenin etkisi ile gelişeceğini örneklerini vermiştir (Nasrî, h.1386: 147-148).

Bir aydının görevi, kendi ülkesindeki geri kalmışlığın sebeplerini tespit etmek ve onun ıslahı için çareler aramaktır. Malkum Han da bunun en iyi şekilde örneği olmuştur. O, bu amaçla Batı kültürünün unsurlarını kendi ülkesi için yorumlamış ve yayılmasını sağlamıştır. Bu sebeple Malkum, meşrutiyet fikrinden söz etmiştir. Ama hiçbir zaman düzenli olarak meşrutiyet hükümetini işaret etmemiştir. O, risalelerinde en çok kanunun hâkimiyeti, meclisin kanunları çıkarması ve kanun teklifleri ile idari bir sistemin işleyişi fikirleri üzerinde durmuştur (Nasrî, h.1386: 136).

KAYNAKÇA

- Acudânî, M. (1382). *Meşrute-i İrânî*. 1. Tahran: Akhteran.
- Âdemiyet, F. (1356). *Endişe-i Terakki ve Hükümet-i Kanun Asr-ı Sipahsalar*. 2. Tahran: Harezmi.
- Ahmedî, H., Tahmasbî, N. H. (1397). Kanunhahi (Şekilgiri Mefhum Nazm) der Endişe-i Ruşenfikrân-ı İrân Sidde-i Nuzdehum. *Mecelle-i Siyaset-i Pejuhî*, 9, 120-129.
- Algar, H. (1973). *Mirza Malkum Khan, Study in the History of Iranian Modernism*. London: University Of California Press.
- Asil, H. (1396). *Resaleha-yı Mirza Melkum Han Nazım'ud-devle*. Tehran: Neşrî Ney.
- Aykun, İ. (1995). Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı –İrân Hudut Antlaşması, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Bolat, G. (2013). Mirza Taki Han (Emir Kebir) ve Reformları. *Belleten*, 127(278), 151-183.
- Hâirî, A. (1368). *Tarih-i Conbeşha ve Tekapuy-i Feramasonari der Kişverha-yı İslamî*. Meşhed: Astane-i Kuds Rizevi.
- Hakdar, A. (1396). Namehay-ı Mirza Malkum Han Nazım'ud-Devle, *Başgâh-ı Edebiyat, Esnadı ez Meşrute-ı Pejuheşi der İrân*, 13, Tahran.

- Kanberî, F.A. (1393). Teceddütgeray-ı der İran-ı Muasır; Endişe-i Mirza Malkum Han Nazım'ud-devle. *Costarhay-ı Siyasi-yi Muasır, Pejuheşgâh-ı Ulûm-u İnsanî ve Mutalaat-ı Ferhengî*, 3, 131-150.
- Kirmanî, M. N. (1371). *Bidâr-ı İran*. 1, Tahran: Emirkebir, 1371.
- Nasrî, A. (1386). *Ruyaruyi ba Teceddüd*. Tahran: İlim.
- Necmi, N. (1368). *Fatih-i Harat: Sulţan Murad Mirza Husâm'us-Salţan*. Tahran: Gülşayî.
- Nevrayî, F. (1352). *Tahkik der Efkâr-ı Mirza Malkum Han Nazımuddevle*. 1. Tahran: Franklin.
- Rain, İ. (1353). *Mirza Malkum Han, Zindegi ve Kuşeşha-yı Siyasi O*. 2. Tahran: Franklin Press.
- Sasani H. M.(1338). *Seyasetgeran-ı Devre-i Kaçar*, Tahran: Babek.
- Tabatabai, M. M. (1327). *Mecmua-ı Asar-ı Mirza Melkum Han*. Tahran: Heyderi.
- Ustadî, K. (1391). *Malkum Han ve Hutut-u Âdemiyet*. Peyam-ı Baharistan, 15, 592-612.

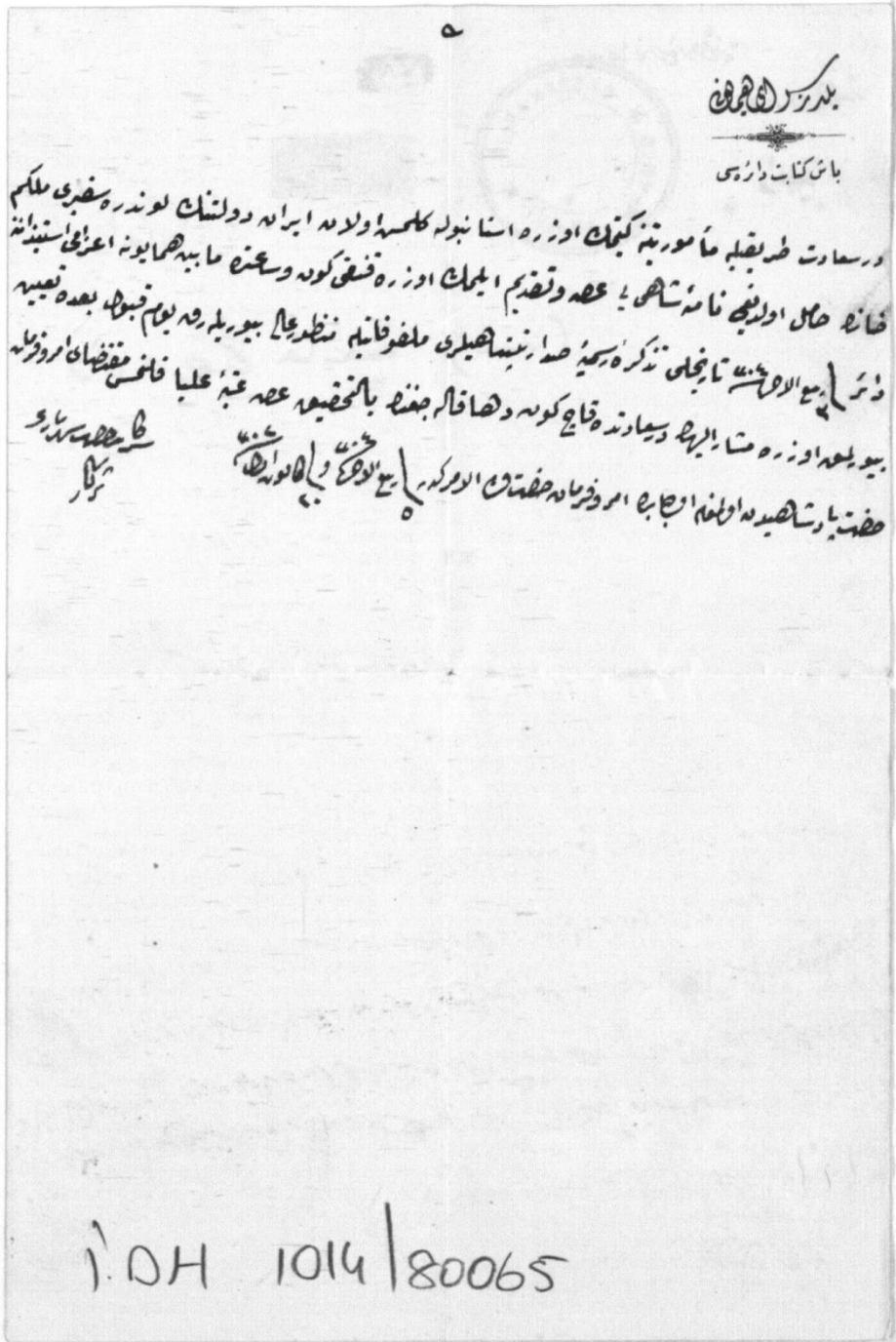
EKLER

MIRZA MALKAM KHAN

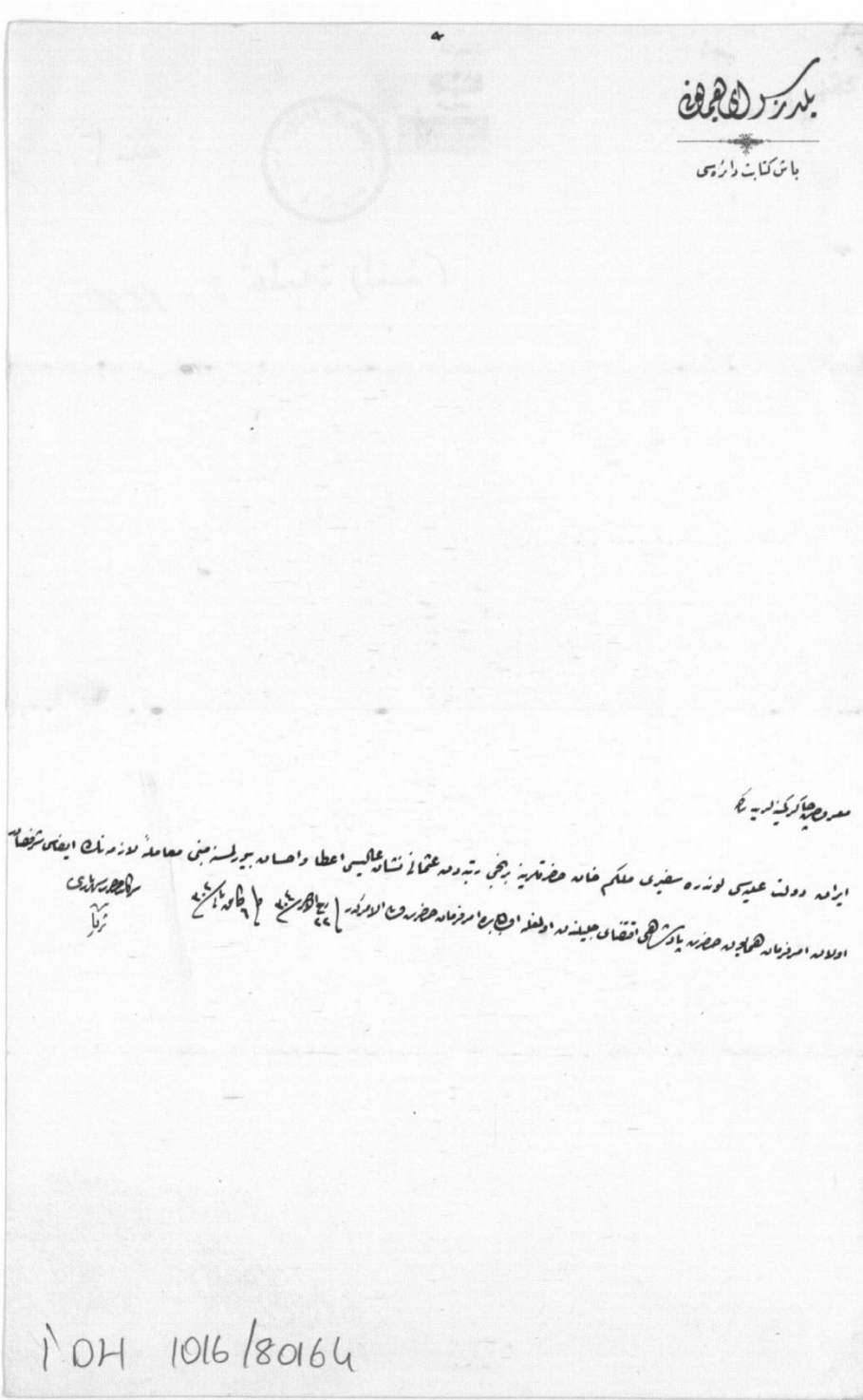
(https://www.wikipedia.org/Mirza_Malkam_Khan)

Osmanlı Devlet Arşivlerinde Malkum han ile ilgili Belgeler:

İ.DH.01014

Dersaadet tarikiyle memuriyetine gitmek üzere İstanbul'a gelmiş olan İran Devleti'nin Londra Sefiri Malkum Han'ın elindeki nameyi padişaha arz etmek üzere Mabeyn'e gönderilmesi ile ilgili belge. (BOA., İ..DH.. / 1014 – 80065)

İ.DH.01016

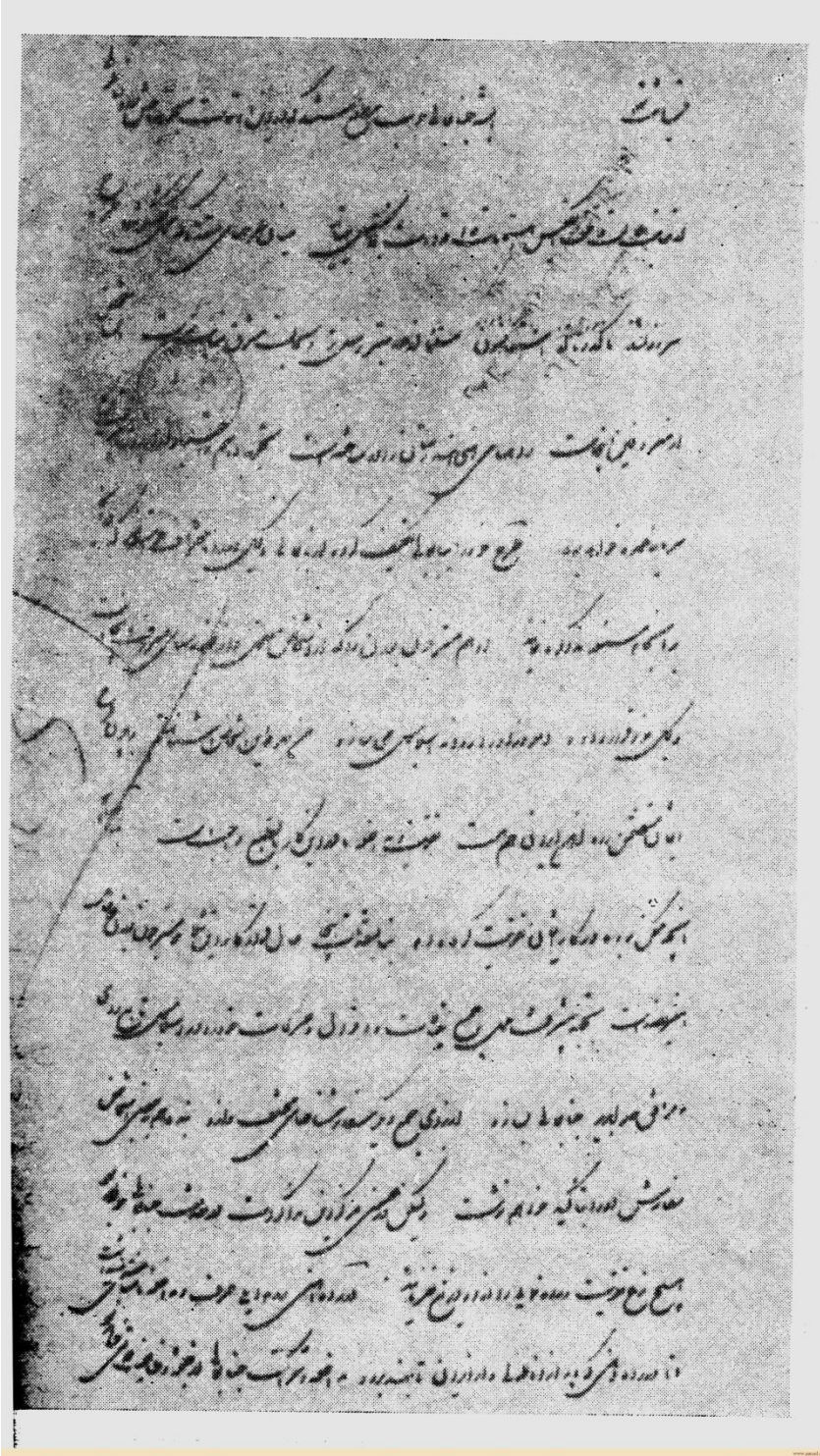
İran Devleti'nin Londra Sefiri Malkum Han'a birinci dereceden Osmanlı nişan verilmesi ile ilgili vesika. (BOA., İ..DH.. / 1016 – 80164)

Handwritten text in Ottoman Turkish script, consisting of two columns. The text discusses administrative and reform matters. A circular stamp is visible on the left side of the document. The right column contains a large signature and a date.

www.asnad.org

Zill'ul-Sultan'ın Mirza Malkum Han'a İran'daki reformların gerekliliği ile ilgili mektubu.

<http://www.asnad.org/en/document/336/>

Malkum Han'ın Londra'da İran Sefiri iken 16 Zi'l-ka'de 1295 / 11 Kasım 1878 tarihinde İstanbul'daki İran Sefiri Mirza Hüseyin Han Sipahsalar'a Avrupa'dan Hindistan'a yapılması planlanan demiryolu rotası ile ilgili müzakereler hakkında bilgi vermek amacıyla yazdığı mektuptur:

(<http://www.asnad.org/en/document/182/>)

Zill'ul-Sultan'ın Mirza Malkum Han'a İran'daki son gelişmeler ile ilgili bilgiler içeren 25 Recep 1325 (1907) tarihli mektubu. (<http://www.asnad.org/en/document/341/>)

قانون

اتفاق . عدالت . ترقی .

نمبره اول شهره رجب ۱۳۰۷	محلہ صدور این جریدہ در دفترخانہ کمپانی انطباعات شرقی در کوچہ لومبارد نمبره ۳۸ در لندن .	قیمت اشتراک سالیانہ یکت لیره انگلیس
----------------------------	--	--

که از اطراف ایران بقدری که بتوانند روزنامه جات
و کتابچه‌های مفید انتشار بدهند که از ان جمله
یکی همین جریده قانون است .

ایران مملو است از نعمات خداداد .
چیزی که همه این نعمات را باطل گذاشته نبودن
قانون است .
هیچکس در ایران مالک هیچ چیز نیست زیرا که
قانون نیست .

حاکم تعیین میکنیم بدون قانون . سرتیپ معزول
میکنیم بدون قانون . حقوق دولت را میفروشیم
بدون قانون . بندکان خدا را حبس میکنیم بدون
قانون . خزانه میبخشیم بدون قانون . شکم پاره
میکنیم بدون قانون .

در هند در پاریس در تفلیس در مصر در
اسلامبول حتی در میان ترکمن هرکس میداند که
حقوق و وظایف او چیست .
در ایران احدی نیست که بداند تقصیر چیست
و خدمت کدام .

فلان مسجد را بچه قانون اخراج کردند .
موجب فلان سرتیپ را بچه قانون قطع نمودند .
فلان وزیر بکدام قانون مقصوب شد .
فلان سفیه بچه قانون خلعت پوشید .
هیچ امیر و هیچ شاهزاده نیست که از شرط
زندگی خود بقدر غلامان سفرای خارجه اطمینان
داشته باشد .

بسم الله الرحمن الرحيم

—•••••—

اللهم بدأنا باسمك العظيم . بعد الانكال على عونك
الكريم . بنشر صحيفة "القانون" قانوناً لعبادك
المؤمنين . ودستوراً يبتدي باموله خير المهتدين .
فارشدا وياهم الى صراط الرشاد المستقيم . وانز
عقولنا بنيراس العلم السليم . لنسلك في منهاج العدل
والاستقامة . ونحظى بخاتمة الصالحين يوم التمامه .

جمع کثیر از خلق ایران به چندین سبب خود را
از وطن مملو بیرون کشیده در ممالک خارجه
متفرق شده اند . در میان این مهاجرین متفرقه
ان اشخاص با شعور که ترقی خارجه را با اوضاع
ایران تطبیق میکنند سالیاً در این فکر بودند که آیا
بچه تدبیر می توان بان بیچارگان که در ایران گرفتار
مانده اند جزئی امدادی برسانند . پس از تفکص و
تفکر زیاد براین عقیده متفق شدند که بجهت اجات
وترقی خلق ایران بهتر از یکت روزنامه ازاد هیچ
اسباب نمی توان تصور کرد .

ان چند نفر اشخاص وطن پرست که معنی و
تدرت روزنامه جات را درست فهمیده اند در این
چهار پنج سال بیکت عزم مردانه افتادند باطراف دنیا
و بهر وسیله چه باصرار چه بالتماس و چه بگدائی
از دولتخواهان ایران وارباب کرم و طالبان ترقی
اعانتی و امر جمع نمودند و بدون الی این روزها
یکت کمپانی معتبری تربیب دادند باین عزم مبارک